

УДК 343.982.4

І.В. Білоус, науковий співробітник

Навчально-наукового інституту № 2

Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ

Розглянуто особливості дослідження підроблених документів, що посвідчують особу, проаналізовано найбільш розповсюджені способи їх підробки та узагальнено характерні ознаки, які виявляють під час техніко-криміналістичного дослідження документів.

Ключові слова: документи, що посвідчують особу, техніко-криміналістичне дослідження документів, підроблення документів, способи друку, знакодруквальна техніка, імітація елементів захисту.

Рассмотрены особенности исследования поддельных документов, удостоверяющих личность, проанализированы наиболее распространенные способы их подделки и обобщены характерные признаки, которые выявляют во время технико-криминалистического исследования документов.

The paper studies the problems of forensic examination of fake identification documents. It analyses the prevailing techniques of falsification and characteristic features to be discovered in course of such an examination.

На сьогодні неможливо уявити жодну галузь соціального життя суспільства без документів. А документи, що посвідчують особу, супроводжують майже всі правовідносини сучасної людини. Чим більшим попитом користується документ, тим більше у нього «шансів» бути частково чи повністю підробленим. Документи, що посвідчують особу, з ознаками підроблення злочинці дедалі частіше використовують у своїй протиправній діяльності, завдаючи цим чималого економічного та суспільного шкоди. Зазвичай підроблені паспорти та інші ідентифікаційні документи неможливо відрізнити від справжніх без залучення експерта, який, застосовуючи відповідні прийоми, методи і методики судової технічної експертизи документів та криміналістичне обладнання, за результатами дослідження може встановити факт підробки.

Держава всіляко намагається захистити такі документи від підробки.

Так, розроблено нові форми документів, які містять безконтактний електронний носій, мають ступінь захисту, що унеможлиблює їх підроблення, та відповідають вимогам Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), державних (національних) та міжнародних стандартів (біометричні паспорти). З 1 січня 2015 року в Україні також запроваджено виготовлення, оформлення і видачу документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, з безконтактним електронним носієм [1].

Із введенням в обіг нових зразків документів, що посвідчують особу, для виготовлення яких застосовують нові технології друку та захисту, та появою нових способів їх підробки доцільно провести аналіз та узагальнення найпоширеніших способів підробки таких документів і виокремити комплекс ознак, за якими її можна виявити.

Метою статті є систематизація ознак, які вказують на підробку документів, що посвідчують особу, класифікація видів і способів підробки документів, виготовлених за новітніми поліграфічними технологіями.

Теоретичним і практичним аспектам дослідження документів у різний час приділяли увагу Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, А.І. Вінберг, О.В. Воробей, О.О. Ейсман, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.В. Коваленко, В.П. Колмаков, Н.О. Комісарова, Ю.Г. Корухов, В.В. Ліповський, В.К. Лисиченко, Д.Я. Мирський, С.Д. Павленко, В.М. Палій, О.Р. Россинська, М.В. Салтевський, О.О. Сахарова, Є.В. Старіков, М.Я. Сегай, С.І. Тихенко, М.В. Терзієв, І.Я. Фрідман, Л.О. Чередніченко, Т.Б. Чертова, О.В. Шведова, О.Р. Шляхов, Л.П. Щербаковська, В.Ю. Шепітько та інші. Тематичним дослідженням документів присвятили свої наукові дослідження О.Л. Кобилянський (Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту, 2007 р.) та О.В. Шведова (Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, 2006 р.). Дослідження сучасних паспортів іноземних держав проводили І.Б. Біб і І.М. Мельников. Проблематиці криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України присвячено наукові дослідження Л.Л. Патик.

Одними з перших до проблематики дослідження документів, що посвідчують особу, виготовлених на пластиковій основі, звернулися В.І. Тихонова та Т.О. Захарова: проаналізували способи виготовлення документів на пластиковій основі, можливі способи їх підробки та методи виявлення підроблених документів, надали практичні рекомендації щодо дослідження таких документів [2].

Серед останніх публікацій щодо способів підробки документів, що посвідчують особу, зокрема паспорта України для виїзду за кордон, слід зазначити роботу Л.С. Тальянчук. Автор публікації на підставі статистичних даних Державної прикордонної служби України проаналізувала факти виявлення підроблених документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону, основні способи їх підробки та характерні ознаки [3]. Слушною є думка автора про необхідність подальшого покращення роботи правоохоронних органів із запобігання протиправному використанню підроблених документів, що посвідчують особу, а також розробки методичних рекомендацій щодо проведення огляду документів, що посвідчують особу.

Проте у літературі з криміналістики не повною мірою розкрито питання про можливість судової технічної експертизи документів, що посвідчують особу, виготовлених з використанням сучасних поліграфічних технологій, зокрема не розроблено методичне забезпечення експертно-криміналістичного дослідження певних документів.

На жаль, жодна, навіть найкраща система захисту не убезпечує документи від можливої підробки.

Загалом документи поділяють на повністю та частково підроблені.

Під повною підробкою документа слід розуміти несанкціоноване відтворення бланка відповідно до справжнього в цілому (загального виду, розміру, матеріалу, способів друку, елементів захисту, реквізитів документа).

Часткова підробка документа — це зміна первинного змісту документа шляхом внесення змін до його окремих реквізитів.

Повну підробку документів, що посвідчують особу, найчастіше здійснюють з використанням способів поліграфічного друку та за допомогою знакодрукуювальної техніки.

Значного поширення використання для відтворення бланків документів, що посвідчують особу, набули знакодрукуювальні пристрої з електрофотографічним та струминним принципом формування зображень, що значно прискорює та спрощує процес підробки, хоча й виявлення ознак підробки під час проведення експертних досліджень у цьому випадку, як правило, не викликає труднощів.

Водночас ускладнено дослідження бланків документів, відтворених способами поліграфічного друку з використанням поліграфічного устаткування, які дозволяють отримати документи, максимально наближені до оригіналу (хоча при спрощенні способів імітації спеціальних елементів захисту якість підроблених документів знижується).

Так, при відтворенні елементів захисної сітки наявні такі ознаки підробки: невідповідність конфігурації її складових елементів встановленому зразку, відсутність плавного переходу кольорів і різка межа між кольорами, дрібні деталі імітованих зображень та мікротекст відображаються нечітко, зміст тексту не проглядається.

Імітація кольорових волокон може виконуватися шляхом їх малювання за допомогою неонові ручки або шляхом нанесення на папір друкарським способом. Відтворені друкарським способом волокна матимуть ідентичне розташування на кожній із сторінок підробленого документа, на відміну від їх хаотичного розміщення у справжньому документі [4, с. 56]. Також захисні волокна імітують шляхом наклеювання текстильних волокон (іноді часток хутра, волосся) на папір, які, на відміну від справжніх волокон, легко відокремлюються від його структури.

Найпоширенішими способами імітації водяних знаків є такі: малювання або аплікації, нанесення зображення за допомогою фарбувальної чи жирової речовини, тиснення зображення на зволожений папір за допомогою кліше, підчищення поверхневого шару паперу [4, с. 57].

У разі імітації серійного номера сторонніми предметами наявні такі ознаки: нерівна лінія рядка, нерівна відстань між отворами, різний діаметр отворів, невідповідність стандартному шрифту букв і цифр тощо.

Прошивку сторінок бланк-книжечки можна виявити за такими ознаками: різна довжина стібків (різний крок стібка), наявність зайвих отворів, різний діаметр отворів, часткова люмінесценція ниток під дією УФ променів або її відсутність тощо.

Найпоширенішою є часткова підробка документів, що посвідчують особу. Така підробка не потребує складного поліграфічного обладнання, оскільки зміни вносять до вже існуючого справжнього бланка документа.

Як свідчить експертна практика, часткову підробку документів зазвичай здійснюють шляхом:

- зміни змісту документа за допомогою технічних (механічних) засобів;
 - зміни реквізитів за допомогою хімічних препаратів (травлення, змивання);
 - заміни частин документів (фотокарток, сторінок, окремих реквізитів) тощо.
- Доцільно докладніше розглянути ці способи підробки.

Зміна змісту документа за допомогою технічних засобів

Одним зі способів зміни первісного змісту документа є підчищення. При цьому штрихи, знаки або слова видаляють механічними засобами (тертям гумкою або за допомогою леза, скальпеля, голки тощо) [5, с. 172].

Ознаками підчищення в документах є: розволокнення паперу, втрата глянцевої паперу, зменшення оптичної щільності паперу за рахунок видалення частини його поверхневого шару, пошкодження ліній захисної сітки, наявність часток барвника, що не належать штрихам тексту, який читається, вдавлені штрихи від тиску писального приладдя, «розпливи» фарбника, яким виконано нові записи (через порушення цілісності паперу).

Іншим способом зміни первісного змісту документа є дописування, коли нові записи або окремі штрихи (елементи літер, цифр та інших позначок) вносять у вільні місця документа (поміж рядками, словами та знаками).

До ознак дописування належать: відсутність логічного зв'язку між реквізитами документа, розбіжність ознак почерку у сумнівних та інших записах, збільшені або зменшені інтервали між словами і буквами, відмінність мікроструктури штрихів нових записів, викривлення ліній рядків, наявність скорочень у тексті, нелогічна послідовність виконання елементів букв, цифр, відмінності властивостей фарбника у нових записах і первісних записах, відмінність структури штрихів у місці їх перетину зі складками паперу, «розпливи» барвника вздовж волокон паперу в дописаних записах і їх відсутність у первісних записах, відмінність структури штрихів залежно від рельєфу підкладки, на якій лежав документ при дописуванні (сліди тиску писального приладдя, глибина яких залежить від характеру підкладки, яка може бути твердою або м'якою; трас писального приладдя).

Зміна змісту документа за допомогою хімічних препаратів

Основними способами внесення таких змін є [5, с. 177]:

– травлення, коли штрихи знебарвлюються під дією хімічних реактивів. При цьому речовина штрихів не видаляється з документа, а стає невидимою. За обсягом фрагментів, які видаляють, розрізняють повне травлення (знебарвлення усіх зображень) та часткове (локальне) травлення документа (знебарвлення окремих записів, відбитків печаток тощо);

– змивання (змив), коли речовина штрихів тексту видаляється з поверхні документа за допомогою розчинників, до яких належать: вода, спирт, водно-спиртові суміші, ацетон, дихлоретан, диметилформамід тощо.

Ознаки зміни змісту документа за допомогою хімічних препаратів зумовлені хімічною взаємодією між препаратом і матеріалом документа, серед яких: наявність на поверхні паперу часток використаної хімічної речовини (в окремих випадках), порушення проклеювання паперу (покоробленість, шорсткість, втрата глянцевої), зміна кольорів штрихів захисної сітки та ліній графлення, зміна первісного кольору паперу, зниження еластичності паперу в зоні дії препарату, утворення крихкості паперу, «розпливи» барвника у штрихах записів, проникнення барвника штрихів тексту на зворотний бік паперу, наявність пофарбованого канта на межі зони дії хімічного препарату, слабковидимі штрихи первісного тексту, наявність люмінесценції у вигляді плям в зоні дії хімічного препарату, різна інтенсивність люмінесценції ділянок паперу, люмінесценція штрихів первісного тексту [5, с. 178].

Заміна частин документів

Однією з багатьох груп документів з такими змінами є документи, в яких замінено фотокартки, аркуші або окремі частини документа.

У разі повної заміни фотокартки на її місце наклеюють нову, про що свідчать такі ознаки: порушення цілісності захисної сітки бланка вздовж периметра наклеєної фотокартки, незбіг штрихів рельєфного відбитка печатки на фотокартці і бланка за взаєморозташуванням елементів, характером мікроструктури, глибиною, розмірами і конфігурацією, наявністю отворів і порушення цілісності паперу в місці розташування рельєфного відбитка печатки (такі ознаки зумовлені використанням загостреного предмета під час імітації частини рельєфного відбитка на фотознімку), ознаки нанесення частини відбитка на фотознімок шляхом малювання або за допомогою знакодруквальних пристроїв, відсутність відбитків печатки на фотокартці, сліди зволоження (покоробленість паперу, «розплив» штрихів, ореол тощо) сторінки, на якій поміщена фотокартка (при видаленні фотокартки шляхом відпарювання або за допомогою розчинників), перекирвання фотокарткою частини відбитка печатки або тексту, наявність залишків клею під фотокарткою та біля неї.

При подальшому відокремленні фотокартки від поверхні бланка шляхом відпарювання спостерігаються пошкодження поверхневого шару паперу під фотокарткою, які не відповідають контуру на її зворотному боці, або повна відсутність поверхневого шару паперу під фотокарткою.

Крім того, можуть бути такі додаткові ознаки підробки: запис прізвища, що виконаний на зворотному боці фотокартки, після розм'якшення клею може скопіюватися на частину бланка, на яку наклеєна фотокартка. Якщо фотокартку взято з іншого паспорта, то у прохідному світлі спостерігатимуться два записи прізвища: один — на аркуші під фотокарткою, другий — на зворотному боці наявної фотокартки. Крім того, на зворотному боці аркуша бланка з наклеєною фотокарткою можливе порушення цілісності паперу, зморшки паперу під наклеєною фотокарткою, повітряні пухирці або плями, що мають різну люмінесценцію.

При заміні емульсійного шару першої наклеєної фотокартки спостерігаються пошкодження емульсійного шару фотокартки, незбіг контурів та розшарування підкладки фотокартки, складки та пошкодження емульсійного шару фотокартки, часткове відшарування емульсійного шару фотокартки, звивиста конфігурація країв фотокартки.

Про заміну сторінок і вклеювання нових аркушів документа можуть свідчити такі ознаки: незбіг аркушів за розміром і формою країв, наявність лінії розподілу, незбіг суміжних аркушів за лінією розподілу, елементів захисної сітки та ліній графлення, ліній малюнка водяних знаків, наявність залишків часток видалених сторінок, різниця структури та складу паперу, порушення послідовності нумерації сторінок і незбіг аркушів за серією та номером, невідповідність позначення номера сторінок номеру, що видно на цих сторінках в УФ променях, імітація отворів від перфорації за допомогою сторонніх предметів, різниця кроку стібка при повторній прошивці аркушів документа, наявність подвійних отворів вздовж лінії прошивки аркушів документа.

Про заміну окремих частин аркушів документа можуть свідчити такі ознаки: наявність лінії розподілу, незбіг за лінією розподілу елементів захисної сітки та ліній графлення, ліній малюнка водяних знаків, маскування місць розподілу частин арку-

ша за допомогою сторонніх речовин, розбіжність фізичних і хімічних властивостей суміжних частин документа.

На окрему увагу заслуговують способи підробки документів, виготовлених на пластиковій основі, які залежать від технології їх виготовлення.

У документах, в яких зображення особи, дані власника, реквізити виконано за допомогою ретрансферного та термотрансферного друку безпосередньо на пластику, покритому полімерною плівкою із голографічними захисними властивостями, повну підробку здійснюють шляхом нанесення зображень за допомогою знакодруквальної техніки безпосередньо на поверхню пластику, на який у подальшому наклеюють захисну плівку з ультрафіолетовими та голографічними елементами.

Часткову підробку виконують так: плівку з голографічними захисними елементами відділяють від поверхні пластику, застосовуючи дію парів хімічних речовин, або видаляють у місцях, де потрібно змінити текст, шляхом вирізання. Зображення, текст із основи видаляють шляхом підчищення, травлення, змивання, електрофорезу, ультразвукового очищення з подальшим нанесенням необхідних даних, після чого плівку з голографічними захисними елементами припресовують до поверхні пластику або прикріплюють (приклеюють). При цьому плівка, що покриває документ, по кутах документа залишається частково відокремленою від його поверхні; наявні також сліди клею під плівкою. З метою приховування слідів відділення плівки з голографічними захисними елементами поверх неї може бути нанесена ще одна додаткова прозора плівка.

У разі нанесення даних за допомогою знакодруквальної техніки безпосередньо на плівку її (плівку) відділяють від пластику, з її поверхні видаляють первинні дані з подальшим внесенням інших даних. Після цього плівку знову припресовують до пластику.

У документах, виготовлених з багатошарового пластику (полікарбонату), в яких зображення та інформацію нанесено способом лазерного гравіювання на внутрішній шар пластику, підробки реалізують шляхом [3]:

- повної заміни аркуша на полікарбонатній основі (у паспортах громадян України для виїзду за кордон);
- часткового підроблення окремих реквізитів, а саме: розшарування пластикового матеріалу з подальшим видаленням зображень шляхом підчищення, травлення, змивання, електрофорезу, ультразвукового очищення.

Основними характерними ознаками заміни сторінки з персональними даними про власника документа є:

- невідповідність колірної гами ліній фонові сітки підробленої сторінки фоновій сітці решти сторінок документа;
- неякісне виконання написів, малюнків, мікротексту (непродрукування елементів окремих літер, цифр, нерівномірна товщина штрихів, нечіткі контури);
- наявність отворів звивистої конфігурації, нечіткість зображення, що утворюється (при відтворенні перфорованого зображення власника документа);
- зазвичай відсутнє світіння в УФ променях ліній фонові сітки, різних захисних малюнків, написів (світлиться сам папір, переважно блакитним кольором), неякісне або зі спрощенням виконання захисних малюнків (за їх наявності);
- неякісне виконання підроблених голограм і кінеграм або використання справжніх, вирізаних з дійсних документів;

– потовщення переднього форзаца або інформаційного листа (коли підроблену сторінку наклеюють поверх дійсної);

– наявність лінії розділення паперу в місці прошивки корінця (у разі заміни сторінки на передньому форзаці) або слідів «розшивки» паспорта (у разі заміни переднього і заднього форзаців, які мають становити єдине ціле, або окремого інформаційного листа);

– порушення люмінесценції, флюоресценції захисної (ламініуючої) плівки або використання неоригінальної плівки.

Вибір і послідовність методів та технічних засобів під час проведення техніко-криміналістичного дослідження документів, що посвідчують особу, судовий експерт визначає відповідно до методики проведення судово-технічної експертизи документів, максимально використовуючи для цього неруйнівні методи (якщо в результаті їх застосування не досягнуто мети дослідження, з дозволу ініціатора дослідження можуть застосовувати руйнівні методи) [6, с. 18].

Процес дослідження документів, що посвідчують особу, рекомендовано проводити в такій послідовності: визначити розмірні характеристики документів, вивчити способи виготовлення бланка, нанесення інформації, серійного номера, провести мікроскопічне дослідження, дослідити властивості паперу, фарб, наявність і розміщення засобів спеціального захисту в УФ та ІЧ променях, провести порівняльне дослідження зі зразками відповідних документів (у разі вирішення питання про відповідність документа встановленому зразку), визначити наявність ознак підроблення в документі.

Зрозуміло, що якісне дослідження документів можна успішно проводити лише за умов забезпечення експерта спеціальною апаратурою в галузі мікроскопічного дослідження об'єктів, а також приладами, що дозволяють досліджувати такі об'єкти в особливих режимах освітлення. На окрему увагу заслуговують відеокомплекси та прилади оперативного дослідження документів, які забезпечують проведення спектральних досліджень, вивчення кольору та характеру люмінесценції в УФ та ІЧ променях, а також відповідні програмні продукти, зокрема система обробки зображень «Video Scope», інформаційно-пошукова система «FDS» «Паспорт+Автодокументи» (Regula DVD Version 4.0) тощо.

Використовують в експертній практиці для дослідження документів, що посвідчують особу, і такі прилади контролю справжності документів, як програмно-апаратний комплекс «Regula 4005» на базі телевізійного спектрального люмінесцентного мікроскопа, відеоспектральний компаратор «Регула» 4305М, зчитувач документів «Регула» 70X4, прилад «Європост», прилади «Дорс» модифікацій 1100, 1010, 1020.

Наведені найбільш розповсюджені способи підробки документів, що посвідчують особу, та виявлені їх характерні ознаки можуть бути використані в практичній діяльності під час проведення досліджень судовими експертами, зокрема Експертної служби МВС України, СБУ, Державної прикордонної служби України; у науково-дослідній діяльності для подальших досліджень проблем експертної діяльності; в навчальному процесі під час підготовки фахівців для експертних підрозділів МВС України, на курсах підвищення кваліфікації, під час підготовки навчальних і практичних посібників з курсу криміналістики та судової технічної експертизи документів.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» : станом на 10 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України — Офіц. вид. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125492.html.
2. Тихонова В.І. Дослідження документів, виготовлених за новітніми технологіями [Електронний ресурс] / В.І. Тихонова, Т.О. Захарова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2010. — Вип. 10. — С. 292—298. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trpek_2010_10_46.pdf.
3. Тальянчук Л.С. Сучасні способи підробки документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України, та їх ознаки [Електронний ресурс] / Л.С. Тальянчук // Митна справа. — 2013. — № 6 (2.2). — С. 61—69. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2013_6\(2.2\)_12.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2013_6(2.2)_12.pdf).
4. Патик Л.Л. Техніко-криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : навчальний посібник / Л.Л. Патик. — К. : Центр навч. л-ри, 2013. — 142 с.
5. Воробей О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навчально-методичний по-сібник / Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. — К. : Центр навч. л-ри, 2008. — 304 с.
6. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / [Ковальов К.М., Давидова О.О., Коваленко В.В., Тимофеева Т.В.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. — 34 с.